

- 7 Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны // Беларуская мова і мовазнаўства. Міжвуз. зборнік. Беларуская мова. – Мінск : Выдавецтва БДУ. – Вып. 6. П. – 1978. – 240 с.
- 8 Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак [Пад рэд. М. А. Жыдовіч]. – Мінск : выд-ва БДУ, 1974. – 192 с.
- 9 Пашкевіч, М. І. Рубельскі лексіка-фразеалагічны слоўнік для студ.-філолагаў / М. І. Пашкевіч. – Брэст : выд-ва БрДУ, 2008. – 66 с.
- 10 Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны : у 2 ч. / [Склад. : Г. К. Семянькова, Т. А. Грачыха, А. С. Дзядова [і інш.]. – Віцебск : УА “ВДУ імя П. М. Магэрава”, 2014. – Ч. 2. – 358 с.
- 11 Саскевіч, М. А. Яшчэ з лексікі вескі Пагост Жыпкавіцкага раёна / М. А. Саскевіч // Народная словатворчасць [Рэд. А. А. Крывіцкі, І. Я. Яшкін]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 336 с. – С. 94–103.
- 12 Сігеда, П. І. Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Брэстчыны / П. І. Сігеда. – Брэст, 1975. – 74 с.
- 13 Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : У 5-ці т. Т. 4. П – С [Уклад. Ю. Ф. Мацкевіч, А. І. Грынавецкене, Я. М. Рамановіч і інш.; Рэд. Ю. Ф. Мацкевіч]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1984. – 616 с.
- 14 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5 т. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі. Т. 1. А – В [Пад агульн. рэд. К. К. Атраховіча (Кандрата Крапівы)], 1977. – 608 с.; Т. 2. Г – К [Рэд. тома А. Я. Баханькоў], 1978. – 768 с.; Т. 4. П – Р [Рэд. тома Г. Ф. Вештарт, Г. М. Прышчэпчык], 1980. – 768 с.; Т. 5. Кн. 2. У – Я [Рэд. тома М. Р. Суднік], 1984. – 608 с.
- 15 Тураўскі слоўнік : У 5 т. Т. 4. П – Р [Склад. А. А. Крывіцкі, Г. А. Цыхун, І. Я. Яшкін, П. А. Міхайлаў]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – 360 с.
- 16 Цыхун, Г. А. Палескія назвы посуду, бочак, кошыкаў і іншых ёмістасцей / Г. А. Цыхун // 3 народнага слоўніка [Рэд. А. А. Крывіцкі, Ю. Ф. Мацкевіч]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975. – 352 с. – С. 184–203.
- 17 Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. У 12 т. Т. 8. Н – П [Уклад. Г. А. Цыхун і інш.; Рэд. В. У. Мартынаў]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 270 с.
- 18 Янкова, Т. С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны / Т. С. Янкова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 432 с.

The lexeme pushka (together with the diminutive affectionate form pushachka) which is used for the naming of some containers in Belarusian dialect language is analyzed in the article. The etymology of the word is determined, the area and the degree of name usage in various districts of Belarus are defined, the words-amonyms are presented.

УДК 821.161.3.09(092)Навуменка +821.161.3.09-31

К. М. ЧАРОТА

г. Мінск, ДНУ “Цэнтр даследаванняў
беларускай культуры, мовы і літаратуры” НАН Беларусі

ТЭМА ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ Ў ТВОРАХ ІВАНА НАВУМЕНКІ РОЗНЫХ ЖАНРАЎ

У дадзеным артыкуле сцвярджаецца думка аб тым, што менавіта тэма Вялікай Айчыннай вайны з’яўлялася скразной ва ўсёй творчай спадчыне І. Навуменкі, а своеасаблівы “апазнавальны знак” пісьменніка – гэта паказ вайны вачыма юнакоў. Характэрнай рысай большасці твораў народнага пісьменніка Беларусі з’яўляецца іх аўтабіяграфічнасць. На працягу доўгага творчага шляху Іван Якаўлевіч пастаянна знаходзіўся ў пошуку найбольш прыдатных сродкаў для ўвасаблення і перадачы асабістага вопыту, шукаў новыя магчымасці для раскрыцця тэмы вайны і адлюстравання яе жахаў, таму спрабаваў свае сілы ў розных жанрах літаратуры: апавяданні, аповесці, рамане, драме.

У нашай краіне існуе ганаровае званне “Народны пісьменнік Беларусі”, якое прысвойваецца пісьменнікам “за асаблівыя заслугі ў развіцці айчыннай літаратуры, стварэнне высокамастацкіх твораў, якія ўнеслі выдатны ўклад у айчынную літаратуру і атрымалі шырокае грамадскае прызнанне” [4]. На сённяшні дзень апошні, хто ўганараваны гэтым званнем, – Іван Якаўлевіч Навуменка (1925-2006).

Ён шырока вядомы прэміямі і літаратуразнаўчымі працамі, якія ў свой час таксама былі адзначаны высокімі прэміямі: у 1967 г. за зборнік “Таполі юнацтва” – прэміяй Ленінскага камсамола Беларусі; у 1972 г. за літаратуразнаўчыя даследаванні “Янка Купала. Духоўны воблік героя” і “Якуб Колас. Духоўны воблік героя” – Дзяржаўнай прэміяй Беларусі імя Я. Коласа. Творы яго перакладзены на шэраг моў свету – рускую, польскую, англійскую, нямецкую, французскую, іспанскую і інш. І. Я. Навуменка належыць да ліку хрэстаматычных аўтараў, творчасць якіх вывучаецца ў агульнаадукацыйных школах і ВНУ Беларусі.

Перш чым прыступіць непасрэдна да аналізу творчасці І. Навуменкі, нам неабходна вызначыцца з асноўнай тэрміналогіяй.

Агульнавядома, што кожны з трох асноўных родаў літаратуры (эпас, лірыка, драма) мае свае жанры. Пад тэрмінам “жанр” у дадзеным даследаванні будзе разумецца “форма літаратурнага твора, якая склалася гістарычна на аснове ўвасаблення пэўнага зместу” і мае спецыфічны “характар адлюстравання гэтага зместу, асаблівасці кампазіцыі, архітэктонікі” [7, с. 58]. Адзначым яшчэ, што “часам у сэнсе “жанр” ужываецца паняцце “від” [7, с. 58].

Згадаем эпічныя і драматычныя жанры, у якіх працаваў І. Навуменка, і дадзім ім кароткія азначэнні: апавяданне – “малы ... эпічны жанр” [9, с. 856], аповесць – “сярэдні па аб’ёму тэксту альбо сюжэта эпічны ... жанр, прамежкавы паміж апавяданнем і раманам” [9, с. 752], раман – “вялікая форма эпічнага жанру” [15, с. 889], а таксама драма – адзін з трох асноўных “жанраў (відаў) драмы як літаратурнага роду” [9, с. 248, 370]. “Драма як жанр – гэта твор, у якім жыццё раскрываецца ў вострых калізіях, супярэчнасцях, але ў адрозненне ад трагедыі, якая ўзнімае перш за ўсё вялікія гістарычныя, філасофскія, агульнанародныя праблемы, у драме паказваюцца канкрэтныя сацыяльныя супярэчнасці і з’явы паўсядзённага жыцця” [7, с. 54].

Ужо першыя апавяданні І. Навуменкі мелі свой адметны характар у раскрыцці тэмы Вялікай Айчыннай вайны, якая з’яўлялася скразной ва ўсёй творчай спадчыне айчыннага мастака слова. Нягледзячы на тое, што яна далёка не новая і вялікая колькасць пісьменнікаў звярталася і працягвае звяртацца да яе і па сённяшні дзень, тэма Вялікай Айчыннай вайны не губляе сваёй актуальнасці. Іван Якаўлевіч здолеў адлюстраваць вайну ў сваіх творах адметным і непаўторным чынам, яны нясуць у сабе моцны антываенны пасыл, які з’яўляецца важным для недапушчэння новай сусветнай вайны.

І. Навуменка, будучы сямнаццацігадовым юнаком, асабіста зведаў цяжкасці і горыч вайны. Пра свае першыя апавяданні “Сямнаццатай вясной”, “Сідар і Гараська” і “Эх, махорачка...”, якія былі надрукаваны ў 1955 годзе, мастак слова распавядаў наступнае: “Сюжэтная лінія ў іх аўтабіяграфічная ці блізкая да аўтабіяграфіі. Зразумела, быў і домysel. Я пісаў пра людзей, якіх ведаў, – пра даваеннае пакаленне. А яно вельмі цікавае. Сваіх равеснікаў я бачыў у школе, на вайне, у падполлі. З нашага дзясятага класа на фронт пайшло шаснаццаць чалавек, а вярнулася чацвёра. Нас засталася вельмі мала, народжаных у сярэдзіне дваццатых гадоў. Гэтае пакаленне вызначаецца цэльнасцю характару. Мне яно асабліва падабаецца сваёй рамантыкай, марай пра подзвіг, цнатлівасцю і чысцінёй” [16, с. 140]. Прыгадак пачаў распрацоўку сваёй “уласнай” тэмы пра пакаленне сямнаццацігадовых, што не пакарылася і змагалася супраць ворагаў падчас вайны, твораў, якія ўвайшлі ў зборнік “Сямнаццатай вясной” (1957). Крытыка добразычліва сустрэла гэтую кнігу, адзначыўшы, што “З першых крокаў у літаратуры Іван Навуменка звярнуў на сябе ўвагу чытача свежым словам пра простага чалавека, шчырасцю інтанацый, тонкім лірызмам у спалучэнні з мяккім дасціпным гумарам...” [6, с. 5]. Як сцвярджае С. С. Лаўшук, “пры адборы апавяданняў у зборнік улічваліся не толькі сюжэтная фактура, але і іх стылёва-выяўленчыя асаблівасці” [8, с. 636]. У апавяданні, якое дало назву ўсяму зборніку, ён бачыць наватарства І. Навуменкі ў тым, што дзеля большай выразнасці пры паказе героікі Вялікай Айчыннай вайны

аўтар выкарыстаў спалучэнне выяўленчых прыёмаў, якое “ў тагачаснай савецкай літаратуры сустракалася крайне рэдка”: “апавяданне ад імя “я-героя”, “падкрэсленая экзальтаванасць, самакрытычная іранічнасць ... споведзі героя” [8, с. 636].

Гэта спалучэнне выяўленчых прыёмаў можна прадэманстраваць наступнымі фрагментамі: “Мы лічылі сябе баявой групай, і на гэта былі ўсе падставы. На нашым узбраенні ўжо быў вінтовачны абрэз, дзве лімонкі з капсулямі, з паўпуда аманалу і кавалак бікфордавага шнура. Мы былі заклапочаны планами далейшага ўзбраення і ў хуткім часе збіраліся аб’явіць германскаму фашызму бязлітасную вайну” [12, с. 130]; “Адным словам, на нашу агульную думку, усе мы ўчатырох былі добрымі хлопцамі. Мы ні разу не паддаліся на прыманку маладосці, не пайшлі танцаваць, не зналіся з дзяўчатамі. Мы рыхтавалі з сябе барацьбітоў, бязлітасных, мужных, зацятых. І хоць на зямлі была вясна, хоць так прывабна расцвітаў бэз, мы трымаліся стойка, адкладваючы сардэчныя справы на час пасля вайны” [12, с. 131]; “Першым здрадзіў нашай агульнай справе я. У гэты час, калі ішла вайна і калі там, на фронце, паміралі сапраўдныя героі, я, чалавек, які не зрабіў у жыцці яшчэ ніводнага подзвігу, закахайся самым ганебным чынам” [12, с. 131].

Іранічнасць, экзальтаванасць уласцівы і другому апавяданню, якое ўвайшло ў зборнік “Сямнаццатай вясной”, – “Трое з зялёнай будкі”. Хоць тут ужо аповед і не вядзецца ад імя “я-героя”, але апавядальнікам выступае равеснік галоўнага героя з апавядання “Сямнаццатай вясной”, пра што можна зрабіць выснову, мяркуючы па яго поглядах на жыццё, успрыманні рэчаіснасці, ацэнках людзей і падзей. У апавяданні “Трое з зялёнай будкі” размова ідзе пра маладога хлопца Сашу Пеціка, які да вайны працаваў загадчыкам цырульні. Ён просты, непрыкметны малады хлопец, які “не цягне” на героя, а дзяўчына Віка, у якую Саша закахайся, “мала сказаць, што ... невысока ставіла Пецікаву пасадку, яна проста насміхалася з Пеціка” [12, с. 139]. Пра ўзрост апавядальніка можна меркаваць па наступных яго заўвагах: “Ёй, мабыць, падабаліся лётчыкі, лейтэнанты – розныя героі. А што гераічнага мог зрабіць Пецік са сваімі нажніцамі і брытвай?” [12, с. 139].

Зусім іншым паўстае апавядальнік, калі кажа пра прычыну судзімасці героя. Толькі сталы мужчына так іранічна мог растлумачыць, што адбылося: “У Пеціка выявілі нястачу цэлых чатырох літраў адэкалону “Бэз”. Тут ужо крымінальны кодэкс ніколі не хацеў лічыцца з тым, што па шчырасці сваёй душы Пецік асвятляў твары кліентаў звыш усялякіх норм, зацверджаных прэйскурантам” [12, с. 140].

Пецік вярнуўся ў мястэчка ў пачатку трэцяга года вайны і, дзякуючы сваёй судзімасці, у зялёнай будцы адкрыў цырульнію з дазволу нямецкага каменданта. Гэты ціхі і непрыкметны юнак здзяйсняе падрыў нямецкага эшалона і знікае. Вяртаецца ён ужо толькі пасля вайны “на вайскавай машыне” і “ў вайскавай форме”.

У апавяданні “Эх, махорачка...” такія ж сямнаццацігадовыя хлопцы, як і ў апавяданні “Сямнаццатай вясной”, прыйшлі ў партызанскі лагер, дзе робяць свой пасільны ўнёсак у агульную справу змагання супраць фашыстаў. Галоўным заданнем героя-апавядальніка з яго сябрам Цішкам Драздом з’яўляецца наладжванне сувязі з падпольнымі групамі. Разам з партызанам Апанасам Мядзведзькам, які да вайны працаваў машыністам, а ў партызанскім атрадзе стаў падрыўніком, маладцы хлопцы рыхтуюцца да хуткага прыходу савецкага войска і мараць хутчэй вярнуцца да мірнага жыцця.

І. Навуменка ў сваіх апавяданнях на ваенную тэму займаўся пошукам адказаў на пастаўленыя вайной пытанні аб магчымасці чалавека застацца гуманым у жорсткіх абставінах кравапраліцця, захаваць свой духоўны і маральны воблік. Асабліва цікавасць у Івана Якаўлевіча была да партызанскай тэматыкі і падпольнай дзейнасці на акупіраванай тэрыторыі Беларусі. І гэта натуральна, бо менавіта ў такіх сітуацыях чалавеку найчасцей прыходзіцца разлічваць толькі на свае сілы, рабіць складаны выбар. Пісьменнік даволі глыбока і шматпланова паказаў жыццё народа падчас акупацыйнага рэжыму, зараджэнне партызанскага руху на тэрыторыі Беларусі, яго ўнёсак у агульнанародную справу вызвалення ад нямецкіх захопнікаў: “І. Навуменка з вялікай псіхалагічнай дакладнасцю перадае нюансы, уласцівыя пачатку такога змагання” [3, с. 695].

Ужо ў першых творах І. Навуменкі некаторыя даследчыкі бачылі “неадольнае імкненне пісьменніка да буйной эпікі”, тлумачачы, што яго апавяданне “звычайна сюжэтна ёмістае, абцяжаранае фабульнымі рэтраспекцыямі, перарастае нярэдка ў кароткую аповесць... Многія яго апавяданні, пры ўсёй іх структурнай завершанасці, нагадваюць своеасаблівыя раздзелы буйных твораў” [21, с. 37]. Зварот да жанру аповесці ў наступны перыяд літаратурнай дзейнасці народнага пісьменніка Беларусі быў лагічным прадаўжэннем яго творчай эвалюцыі.

Аповесць знаходзіцца між раманам і апавяданнем. “Ад рамана адрозніваецца наяўнасцю звычайна адной сюжэтнай лініі, а ў выніку гэтага – і меншым ахопам жыццёвых падзей, сітуацый, меншай колькасцю дзейных асоб, меншым аб’ёмам. У той жа час, у параўнанні з апавяданнем, аповесць мае больш разгорнуты сюжэт, шырэйшы ахоп падзей, звязаных з жыццём галоўнага персанажа, характар якога раскрываецца шматгранна, у эвалюцыі” [19, с. 39].

Першая аповесць пісьменніка “Вайна каля Цітавай копанкі” была апублікавана ў часопісе “Маладосць” у 1957 годзе, а пазней выйшла асобнай кнігай. Следам за ёю выйшлі аповесці “Пераломны ўзрост”, “Снежань”, “Мой сябар Пятрусь”. У гэтых творах І. Навуменка працягваў развіваць галоўную тэму сваёй творчасці – падлеткі на вайне. Менавіта ў распрацоўцы гэтай тэмы “пісьменнік ідзе ад апавядання да аповесці і рамана. Іменна гэты прыцэл на аб’ёмны, сінтэтычны твор, якім з’яўляецца раман, кладзе своеасаблівы адбітак на стыльовую палітру і апавядання, і аповесці аб вайне. У іх аўтар як бы прыцэльваецца да падзей і характараў, адбірае істотнае і важнае, знаходзіць адпаведную танальнасць, патрэбную інтанацыю. Гэта адзіны і працяглы працэс жанрава-стыльовых пошукаў, які ў канчатковым выніку завершыцца стварэннем партызанскай трылогіі” [20, с. 88].

І. Навуменка ізноў звяртаецца да тэмы “сямнаццацігадовых” на вайне ў аповесці “Снежань”. Пісьменнік алюструе падзеі самага пачатку вайны, калі героі твора не ўсведамлялі яшчэ маштабу трагедыі. Ваенныя падзеі пайшлі зусім не так, як многія аптымістычна меркавалі ў самым яе пачатку. Адступленне Чырвонай арміі, фашысцкая акупацыя сталі нечаканасцю для многіх, у тым ліку і герояў твора. Пацвердзіліся трылогіі герояў аповесці: немцы набліжаліся да Масквы.

Аповесць “Снежань” можна назваць своеасаблівым працягам апавядання “Сямнаццацатай вясной”. Тыя ж самыя маладыя хлопцы толькі пад іншымі імёнамі нібы перайшлі з апавядання ў аповесць і пачынаюць рабіць першыя крокі ў падпольнай барацьбе. Толькі яны ўжо не майструюць самаробную міну для дыверсіі, як гэта было ў папярэднім апавяданні, а рамантуюць радыёпрыёмнік, каб ведаць, што робіцца на самой справе на фронце, друкуюць і распаўсюджваюць лістоўкі. Як ужо адзначалася вышэй, тэма сталення маладых людзей падчас вайны, асэнсоўвалася прэзіякам у непаўназначнай сувязі з яго уласнай біяграфіяй, у апавядальніку можна лёгка ўбачыць асобу самога аўтара. Ацэньваючы сітуацыю з вышыні свайго жыццёвага вопыту, і тут пісьменнік паказвае рамантычна-ўзнёслае імкненне да гераізму маладых людзей з несхаванай самаіроніяй: “Збіраючыся, мы лаем фашыстаў апошнімі словамі, прарочым ім хуткую пагібель. Але немцам ад гэтага, здаецца, не вельмі баліць” [13, с. 29].

На працягу ўсяго твора прасочваецца яўны канфлікт паміж жаданнямі, імкненнямі маладых людзей і іх рэальнымі магчымасцямі. Наколькі б моцна ні хацелася героям аповесці “Снежань” зрабіць акупантам хоць нейкую шкоду, “учапіцца ў іх горлы зубамі”, але “зубамі фашыстаў, мабыць, не перадушыш” [13, с. 30]. Як і ў сваіх ранніх апавяданнях, у гэтай аповесці “пісьменнік не засяроджваў увагу на драматычных падзеях, не шукаў выключна гераічных подзвігаў, а паказваў маладых людзей, падлеткаў і юнакоў такімі, якімі яны былі на самай справе: рамантычныя, не падрыхтаваныя да сур’ёзных выпрабаванняў” [5, с. 244–245]. Для ўзмацнення драматызму сітуацыі і паглыблення ў атмасферу мастацкага твора пісьменнік дае падрабязныя малюнкi зімовай прыроды: “На свеце быў снежань, сумны, бяснежны. Аднастайна і нудна гулі вечарамі тэлеграфныя слупы з абарванымі правадамі. Правады былі парваны не ўсе, два ці тры асталіся цэлыя і звінелі на марозе, як струны, перадаючы свой балючы сум мёрзламу дрэву слупоў. Правады былі мёртвыя... Мясцічка замёрзла, стаіўшыся ў змроку снежаньскай ночы” [13, с. 29]. Дадзенае

апісанне прыроды адпавядае агульнаму настрою герояў аповесці, у той час як у пейзажах апавядання “Сямнацатай вясной” аўтар выкарыстоўваў прыём кантрасту прыроды з настроем галоўнага героя.

Нават у ранняй прозе пісьменніка заўважалася “шматмернасць, змена ракурсаў”, якая сведчыла “пра паступовае набліжэнне да асноваў раманнага мыслення” [3, с. 896]. Акрамя таго, “некаторыя матывы, мастацкія дэталі з апавяданняў, якія расказваюць пра лёс перадваеннага пакалення, перанясуцца ў раманную серыю – “Сасна пры дарозе” (1962), “Вецер у соснах” (1967), “Сорак трэці” (1973). “Задуманая аўтарам як твор пра акупацыю, гэтая трылогія не толькі ўвабрала і ранейшыя навелістычны досвед прэзіка, прыняла ў сябе і іх настраёнасць, рамантычную афарбоўку некаторых вобразаў – але напоўнілася новымі сюжэтнымі лініямі, ракурсамі, разгарнулася як размаітая эпічная плынь” [3, с. 896].

Партызанская трылогія І. Навуменкі – “сведчанне ўзрослага майстэрства пісьменніка, узмужнеласці яго таленту” [6, с. 3], а першая яе частка – раман “Сасна пры дарозе” – вяршыня ўсёй творчасці народнага пісьменніка Беларусі. Гэты твор айчынныя даследчыкі літаратуры ставаць у адзін шэраг з такімі выдатнымі ўзорамі гэтага жанру, створанымі прызнанымі майстрамі вялікай прозы, як “Сокі цаліны” Ц. Гартнага; “Бацькаўшчына”, “Трэцяе пакаленне” К. Чорнага; “Вязьмо” М. Зарэцкага; “Праз гады” П. Галавача; “Сустрэнемся на барыкадах” П. Пестрака; “Векапомныя дні” М. Лынькова; “Сэрца на далоні”, “Атланты і карыятыды”, “Вазьму твой боль” І. Шамякіна; “Людзі на балоце”, “Подых навальніцы” І. Мележа; “Плач перапёлкі”, “Апраўданне крыві” І. Чыгрынава; “Знак бяды” В. Быкава [7, с. 132; 19, с. 263]. В. П. Рагойша лічыць, што раманам “Сасна пры дарозе” І. Навуменка “ўнёс значны ўклад у развіццё не толькі беларускай, але і еўрапейскай раманістыкі” [19, с. 263].

У сваім інтэрв’ю Іван Навуменка распавядаў гісторыю напісання рамана: “Першы раман “Сасна пры дарозе” выйшаў у 1962 годзе. Я вам скажу, што не збіраўся пісаць ніякіх раманаў. Мы ў адным пакоі жылі з Адамовічам, а ён усё пісаў тады сваю “Войну под крышамі”. Гэта ў нейкай ступені падштурхнула і мяне. Думалася, што і я ж не менш сябе ведаю: партызаны, падполле... Вось і напісаў “Сасна пры дарозе” [11, с. 5].

Асновай рамана сталі падзеі і факты ваеннага жыцця самога аўтара, калі “і ў падполлі быў, і ў партызанах, а потым на фронце. ... Нават на валаску ад смерці быў, калі ў сорак другім арыштавалі...” [10, с. 5].

Чаму Іван Якаўлевіч адразу не звярнуўся да жанру рамана, а спачатку “была задума напісаць апавяданне” пісьменнік тлумачыў наступным чынам: “Раман патрабаваў больш сур’ёзнай працы, вопыту” [17, с. 161]. Сапраўды, раман у параўнанні з апавяданнем і аповесцю нашмат большы па памеру твор, у ім “ахоплены істотныя жыццёвыя з’явы пэўнага сацыяльнага асяроддзя, нацыі і эпохі, паказаны шматлікія характары ў іх развіцці, псіхалагічнай напоўненасці, створаны разнастайныя бытавыя малюнкi. Шматлікасць галоўных і пабочных сюжэтных ліній, якія існуюць паралельна і перакрываюцца, неабмежаванасць у часе і прасторы, вялікая колькасць дзейных асоб рознага кшталту (станоўчыя і адмоўныя), наяўнасць пазасюжэтных элементаў (аўтарскія адступленні, устаўныя эпізоды, пейзажы, інтэр’еры, абрамленні), – усё гэта дае магчымасць раману стаць самым ёмістым, сінтэтычным відам сучаснай літаратуры” [19, с. 262].

Высокапрафесійнаму і праўдзіваму мастацкаму слову аўтара пра партызанскую вайну на Беларусі, пра якую, трэба заўважыць, і на сённяшні дзень сказана і напісана далёка не ўсё, айчынная крытыка заўсёды аддавала належнае. Таму раман “Сасна пры дарозе” “лічыўся б творам нерадавым нават у тым выпадку, калі б аўтар абмежаваўся добрасумленным паказам таго, як моладзь, учарашнія старшакласнікі, пераадолеўшы разгубленасць з-за катастрафічных няўдач Чырвонай Арміі ў пачатку ваеннай кампаніі, узваліла на свае кволяы плечы смяротна небяспечную ношку супраціўлення акупантам” [8, с. 654].

Пісьменнік па-майстэрску “адлюстроўвае пачуцці маладых людзей пасля таго, як Савецкая армія адступіла з тэрыторыі Беларусі, пакінуўшы яе немцам: паказ падзей адбываецца юнацкімі вачыма, Навуменка здольны знутры ствараць, шырокараспаўсюджанае пачуццё расчаравання, якое паступова змяняецца імпульсам да дзеяння” [2, р. 329].

Факталагічная праўдзівасць і аўтабіяграфічнасць ў рамане І. Навуменкі даюць падставу для высновы, што ў яго вобразаў-персанажаў існуюць прататыпы, а апісаная мясцовасць з’яўляецца сапраўдным населеным пунктам Беларусі. У вобразе Міці Птаха, галоўнага героя рамана, можна распазнаць асобу аўтара, а ў раённым цэнтры Бацькавічы – радзіму пісьменніка, Васілевічы. Пра гэта пісалі шматлікія даследчыкі: “Галоўны герой Міця Птах надзелены шматлікімі поглядамі і іншымі рысамі самога аўтара” [1, р. 145].

Міця Птах, Іван Лобік, Нупрэй Гіль, Мікола Цябут – гэта тыя самыя “ўчарашняга школьнікі”, аб’яднаныя адзінствам разумовых імкненняў і інтарэсаў, з апавядання “Сямнаццатай вясной”, якія спачатку перайшлі ў аповесць “Снежань”, а пасля, як ужо адзначалася вышэй, амаль што без змен увайшла ў раман. Іх “юначы свет, споўнены рамантычнымі лятункамі, планами на будучыню, далейшую вучобу, азмрочыўся вайной” [3, с. 690]. Але, нягледзячы на тое, што сюжэт, героі і нават дыялогі паўтараюцца, у раманнай версіі адсутнічае “самакрытычная іранічнасць”, якая была характэрна раннім апавяданням І. Навуменкі. Галоўны герой твора Міця Птах – малады дзевяцікласнік, які “быў усёй душой аддадзены школьнаму, кніжнаму, мысліў высокімі катэгорыямі, не звяртаючы ўвагі, а то і проста адварочваючыся ад усяго звычайнага, будзённага, што ён бачыў на кожным кроку ў тым жыцці, якое яго акаляла” [14, с. 80]. З-за сваёй летуценнасці, нават наіўнасці, ён не адразу здолеў зразумець, чым пагражае вайна: “Да Міці не адразу дайшоў сэнс урачыстых, важкіх слоў. Зразумеўшы, што пачалася вайна, ён узрадаваўся. Пачынаецца нешта вялікае, агромністае – яно будзе ісці на яго, Міцевых, вачах, яно – працяг той гераічнай хвалі, якая даўно захліснула яго грудзі” [14, с. 32].

Не толькі ён адзін не мог у самым пачатку вайны аб’ектыўна ацаніць сітуацыю. Яго сябар, Нупрэй Гіль, такі ж, як і Міця: “ – Смяротная гадзіна фашызму настала, – урачыста гаворыць Нупрэй, мераючы дашчаны тратуар шырокімі крокамі. – Гэтая вайна будзе вайной тэхнікі. Скончыцца хутка. Тызень, два – і ўсё...” [14, с. 33].

Для рамана “Сасна пры дарозе”, як і для лепшых апавяданняў празаіка, характэрны глыбокі псіхалагізм, спалучэнне рэалізма з лірызмам, яркая, простая, эмацыянальна напружаная манера пісьма. У сваім рамане І. Навуменка на шырокім жыццёвым матэрыяле панарамна і дакладна перадае непаўторную атмасферу таго часу, раскрывае псіхалагічны стан насельніцтва акупіраванай Беларусі, стварае непаўторныя вобразы маладых падпольшчыкаў.

Ужо ў сталым узросце І.Я. Навуменка звяртаецца і да драматычных жанраў. Глуначыцца гэта таксама пошукам новых магчымасцей і сродкаў для ўвасаблення ідэй, больш поўнага раскрыцця тэм і стварэння вобразаў-персанажаў у сваіх творах.

Сам І. Навуменка казаў, што яго “пацягнула да драматургіі”, якая прываблівала тым, што “давала магчымасць героям самараскрыцця ў дыялогу, у сітуацыі” [18, с. 161], а менавіта: “... у драме я магу сказаць тое, чаго нельга сказаць прозай. Я лічу вольна гэта галоўным. Драма больш публіцыстычная за прозу, у ёй лепей можна выказаць адносіны да сучаснасці, нават да філасофскіх ідэй, да таго, чым сёння нібыта напоўнена паветра. У драме, мне здаецца, можна пра гэта сказаць лепш... я пачаў пісаць драмы таму, што таксама хачу адказаць на такія, як па-руску гавораць “жгучыя”, вельмі надзённыя пытанні сучаснасці” [17, с. 184].

У 1982 г. у пятым нумары часопіса “Полымя” пісьменнік публікуе сваю першую п’есу “Птушкі між маланак”. Яшчэ ў 1979 годзе ў адным з інтэрв’ю мастак слова анансаваў: “...пішацца п’еса пра падпольную, партызанскую барацьбу. Дзесьці я і падышоў да яе ўсімі сваімі ранейшымі творамі... Гэта сорак трэці год, падзеі адбываюцца ў час Курскай бітвы тут у нас, на Палессі... Там будуць драматычныя падзеі, але мне хочацца перадаць апафеоз, адчуванне нашай перамогі, адчуванне свята...” [15, с. 5]. Даследчыца беларускай літаратуры Н. М. Пыско падчас працы з асабістым архівам пісьменніка выявіла, што “...першапачаткова І. Навуменка хацеў даць ёй іншую назву – “Лілі Марлен”. Менавіта такі заглавак маюць два чарнавыя аўтографы пісьменніка, якія таксама захоўваюцца ў Беларускай дзяржаўнай архіве-музеі літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ) (ф. 495, воп. 1, адз. зах. 79)” [17, с. 633].

І. Навуменка “кіраваўся прынцыпамі беларускай драмы, у прыватнасці, Кандрата Крапівы” [10, с. 6] пры стварэнні п’есы. Падзеі ў ёй адбываюцца ў адным з прырэчных беларускіх гарадоў

летам і восенню 1943 года падчас нямецкай акупацыі. Письменнік засяроджвае ўвагу на падпольным руху на тэрыторыі Беларусі, падкрэслівае яго значнасць для агульнай перамогі народа над фашысцкімі акупантамі. Англіійскі літаратуразнаўца Арнольд Макмілін ахарактарызаваў драму наступным чынам: "... у п'есе "Птушкі між маланак" (1982) Навуменка працягвае выкарыстоўваць свой жыццёвы вопыт, адначасова ідэалізуючы савецкага чалавека з яго аптымізмам, храбрасцю, гонарам і абяцаннем будучага міру" [2, р. 146].

Змаганне з ворагам-захопнікам, патрыятызм, імкненне вярнуцца да мірнага жыцця аб'ядноўвае галоўных герояў твора: Івана Мураша, маладога кіраўніка гарадской падпольнай групы, Галю-сувязную, Галю-радыстку, перакладчыцу Ірыну Турбіну, манцёра Піскуна, Міцю-фінагента. Ва ўмовах гітлераўскай акупацыі яны выбіраюць небяспечны шлях змагання – падпольную дзейнасць. Героі п'есы не толькі слухаюць савецкае радыё, чытаюць забароненыя газеты, але і, нягледзячы на пагрозу смяротнага пакарання, распаўсюджваюць лістоўкі, праводзяць дыверсіі, захоўваюць у сябе зброю. У драме "Птушкі між маланак" аўтарам паэтызуецца самаахвярнасць, мужнасць, духоўная стойкасць маладога пакалення. Героі п'есы апынуліся ў цяжкіх псіхалагічных умовах, бо яны рызыкавалі не толькі сваім жыццём, але і жыццём сваіх родных, блізкіх. Асноўная мэта іх барацьбы выказана перакладчыцай Турбіной: "Хачу жыць, як усе. Смяяцца, калі смешна, плакаць, калі балюча..." [17, с. 57].

Героі драмы "Птушкі між маланак" Івана Навуменкі – гэта ў асноўным маладыя людзі, вельмі розныя, кожны са сваім разуменнем жыцця і са сваім асабістым лёсам. Маладыя падпольшчыкі падобны да сапраўдных птушак між маланак, якія імкнуцца выжыць і супрацьстаяць магутнай стыхіі. Паказ жыцця ў драме цалкам будзеца на дыялогах і маналогам дзеючых асоб. Аўтарская мова амаль адсутнічае.

Драма "Птушкі між маланак" заканчваецца трагічна: дэманструючы самаахвярнасць, мужнасць і духоўную стойкасць, у змаганні з ворагам гераічна гінуць Міця-фінагент, Галя-сувязная. Жаданне максімальна рэалістычна паказаць жорсткае аблічча вайны падштурхнула Івана Якаўлевіча да напісання такога фіналу.

Такім чынам, падсумоўваючы ўсё вышэйказанае, можна адзначыць, што жанравая разнастайнасць літаратурнай спадчыны І. Навуменкі сведчыць пра шырокі дыяпазон яго таленту, а таксама пра пэўную эвалюцыю творчасці. На працягу доўгага творчага шляху письменнік спрабаваў свае сілы ў розных жанрах літаратуры, пастаянна знаходзіўся ў пошуку найбольш прыдатных спосабаў рэалізацыі творчых задум і найбольш адпаведных сродкаў іх мастацкага ўвасаблення. Адметнасцю твораў І. Навуменкі на ваенную тэму было тое, што письменнік адлюстравваў падзеі вайны вачыма юнакоў. Яму ўдалося адлюстраваць і па-свойму, у наватарскім ключы, раскрыць унутраны свет учарашніх школьнікаў, якім давялося стаць удзельнікамі крывавай вайны. Характэрнай рысай большасці твораў з'яўляецца іх аўтабіяграфічнасць: у многіх творах адлюстраваны падзеі, якія былі асабіста перажыты або ўбачаны аўтарам.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 McMillin, A. Belarusian Literature in the 1950s and 1960s : release and renewal / A. McMillin. – Köln ; Weimar ; Wien : Böhlau, 1999. – 315 p.

2 McMillin, A. Die Literatur der Weissrussen = A history of Byelorussian literature from its origin to the present day / A. McMillin. – Giessen : Schmitz, 1977. – 449 p.

3 Васючэнка, П. Иван Навуменка / П. Васючэнка // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – Т. 3. – С. 689–713.

4 Ганаровыя званні Рэспублікі Беларусь [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://president.gov.by/by/pochetnye-zvaniya-respubliki-belarus-by/>. – Дата доступу: 12.01.2022.

5 Клімуць, Я. І. Вобраз маладога пакалення ў ваеннай прозе І. Навуменкі / Я. І. Клімуць // Творчасць Івана Навуменкі: славянскі, еўрапейскі, сусветны кантэкст : матэрыялы Рэсп. навук. канф. (да 85-годдзя з дня нараджэння народнага пісьменніка Беларусі акадэміка І. Я. Навуменкі),

Мінск, 16 лют. 2010 г. / Ін-т мовы і літ. ім. Я. Коласа і Я. Купалы НАН Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2010. – С. 244–247.

6 Крышталь, В. Суровыя шляхі юнацтва / В. Крышталь // ЛіМ. – 1963. – 20 жніўня. – С. 3.

7 Лазарук, М. А. Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў : дапаможнік для настаўнікаў / М. А. Лазарук, А. Я. Ленсу. – Мінск : Нар. асвета, 1983. – 191 с.

8 Лаўшук, С. Да выдання 10-томнага Збору твораў Івана Навуменкі / С. Лаўшук // Навуменка, І. Збор твораў : у 10 т. / І. Навуменка ; падрыхт. тэкстаў, камент., паслясл. І. Шаладонава ; прадмова П. Навуменкі ; пасляслоўе С. Лаўшука. – Мінск : Маст. літ., 2012. – Т. 1 : Апавяданні, 1954–1972 ; Нарысы, 1946–1955. – С. 621–662.

9 Літаратурная энцыклапедыя тэрмінаў і паняццяў / Рос. акад. наук, Ін-т науч. інформ. по обществ. наукам ; гл. ред. и сост. А. Н. Николюкин. – М. : НПК «Интелвак», 2003. – 1596 с.

10 Навуменка, І. “Час абуджае думку творцаў” / І. Навуменка; інтэрв’ю ўзяў А. Марціновіч // ЛіМ. – 1986. – 11 крас. – С. 5–6.

11 Навуменка, І. Давайце верыць у чалавека / І. Навуменка ; гутарку падрыхтаваў да друку М. Чэмер // ЛіМ. – 1996. – 19 ліп. – С. 5, 12.

12 Навуменка, І. Збор твораў : у 10 т. / І. Навуменка ; прадм. П. Навуменкі, падрыхт. тэкстаў, камент., паслясл. І. Шаладонава, паслясл. С. Лаўшука. – Мінск : Маст. літ., 2012. – Т. 1 : Апавяданні, 1954–1972 ; Нарысы, 1946–1955. – 766 с.

13 Навуменка, І. Збор твораў : у 6 т. / І. Навуменка. – Мінск : Маст. літ., 1981. – Т. 1 : Аповесці і апавяданні. – 559 с.

14 Навуменка, І. Збор твораў : у 6 т. / І. Навуменка. – Мінск : Маст. літ., 1982. – Т. 3 : Сасна пры дарозе: раман ; Бульба ; Інтэрнат на Нямізе: аповесці. – 511 с.

15 Навуменка, І. Літаратура – гэта самапазнанне / І. Навуменка; інтэрв’ю правёў У. Анісковіч // ЛіМ. – 1979. – 28 верас. – С. 4–6.

16 Навуменка, І. Я – за рамантыку / І. Навуменка; гутарку вёў А. Гардзіцкі // Маладосць. – 1968. – №10. – С. 140–142.

17 Навуменка, І. Я. Збор твораў : у 10 т. / І. Я. Навуменка ; падрыхт. тэкстаў, камент. і паслясл. Н. Пыско. — Мінск : Маст. літ., 2017. – Т. 10 : П’еса, вершы, інтэрв’ю, анкеты, выступленні, водзвывы на дысертацыі, некралогі, аўтабіяграфія, успаміны, дзённікавыя запісы, лісты. – 989 с.

18 Науменко, И. Из реки по имени факт : [интервью Г. Синенко с И. Науменко] / И. Науменко // Неман. – 1984. – №9. – С. 159–164.

19 Рагойша, В. Тэорыя літаратуры ў тэрмінах : Дапаможнік / В. Рагойша. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 2001. – 384 с.

20 Сіненка, Г. Іван Навуменка : Нарыс творчасці / Г. Сіненка. – Мінск : Маст. літ., 1981. – 206 с.

21 Яскевіч, А. С. Спадчына І. Навуменкі і праблемы культуры творчасці / А. С. Яскевіч // Творчасць Івана Навуменкі : славянскі, еўрапейскі, сусветны кантэкст : матэрыялы Рэсп. навук. канф. (да 85-годдзя з дня нараджэння народнага пісьменніка Беларусі акадэміка І. Я. Навуменкі), Мінск, 16 лют. 2010 г. / Ін-т мовы і літ. ім. Я. Коласа і Я. Купалы НАН Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2010. – С. 36–47.

This article states the idea that the theme of the Great Patriotic War was pervasive in the entire creative heritage of I. Navumenko. A kind of "identification mark" of the writer is a depiction of war through the eyes of young people. A characteristic feature of most of the works of I. Navumenko is their autobiographical basis. During his long career Ivan Yakovlevich was constantly looking for the most suitable means to embody and convey personal experience, for new opportunities to uncover the theme of the war and reflect its horrors. So he tried his hand at various genres of literature: story, short story, novel, drama.